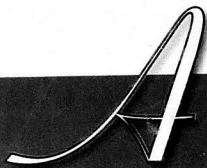


Azərbaycan bəstəkarlarının xor əsərlərinin bəzi xüsusiyyətlərinə dair



Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında xor musiqi sahəsi geniş inkişaf etmişdir. Respublikada fəaliyyət göstərən xor kollektivlərinin repertuarını zənginləşdirən əsərlər milli musiqi irsində mühüm yer tutur.

Xor əsərləri geniş dinləyici kütlələrinə təsir etmək, insanları birləşdirmək, onların fikir və hisslərini əks etdirmək iqtidarına malikdir.

Azərbaycan bəstəkarları xorun bu xüsusiyyətini dərinlən duyaraq, xor üçün əsərlərə müraciət etmiş və xor üçün müxtəlif janrlı əsərlər bəstələmişlər.

Buraya həm iri həcmli əsərlər - kantata, oratoriya, həm də kiçik həcmli xor miniatürləri daxildir.

Üzeyir Hacıbəyliyə başlayaraq, onun müasirləri və ondan sonrakı bəstəkarların yaradıcılığını izlədikdə, xor musiqisi janrlarının təşəkkülünü, bu janrlarda yazılmış əsərlərin tematikasını və üslub xüsusiyyətlərini araşdıraraq, üzə çıxarmaq olar.

Azərbaycan musiqi irsini ümumi şəkildə nəzərdən keçirərək, onu da deməliyə ki, xor musiqisi janr təsnifatı baxımından rəngarəngdir. Xor musiqisinin inkişafı kontekstində janrların meydana gəlməsi yollarının araşdırılması sayəsində belə bir cəhət önə çıxır: Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında xor musiqisinin ilk nümunələrinin meydana gəlməsi opera əsərləri ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, Üzeyir Hacıbəylinin, Müslüm Maqomayevin operalarında xorlar əsərin tərkib hissəsi və dramatik ha-

disələrin aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edir.

Bu əsərlərdən ayrı-ayrı xorlar tamamlanmış müstəqil əsər mahiyyəti kəsb edərək, yarandığı dövrdən bu günə kimi konsertlərdə ifa edilir.

Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin opera əsərlərinin daxilində tamamlanmış fraqment kimi səslənən xorlardan "Leyli və Məcnun" operasından "Şəbi-hicran", "Bu gələn yara bənzər", "Əslü və Kərəm" operasından "Ağşam oldu", "Koroğlu" operasından "Çənlibel", "Əhdnamə" kimi xorlar bu qəbildəndir.

Bununla paralel olaraq, xalq mahnılarının xor üçün işləmələri də xorun repertuarının zənginləşdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında xor musiqisi ilə bağlı janrlar - kantata və oratoriya kimi vokal-simfonik musiqi janrlarında yazılmış əsərlər isə 1930-1940-cı və sonrakı illərə aiddir.

Ü.Hacıbəylinin ("Vətən və cəbhə", M.Firdovsinin 100 illiyinə, Nizaminin 800 illiyinə həsr olunmuş kantatalar), Q.Qarayevin ("Ürək mahnısı", "Səadət nəğməsi"), C.Cahangirovun ("Arazın o tayında", "Füzuli", "Şabir"), V.Adıgözəlovun, R.Mustafayevin, A.Əlizadənin və digər bəstəkarla-

rın bu janrlarda yazılmış əsərləri qeyd olunabilir.

Xüsusilə demək lazımdır ki, kantata və oratoriya janrlarında Azərbaycan bəstəkarlarının müxtəlif illərdə yazılmış əsərləri bu janrın inkişafını izləməyə imkan verir.

Bəstəkar yaradıcılığında bu kimi janrların öyrənilməsi ayrıca tədqiqatın mövzusu ola biləcək qədər genişdir və bir məqalə daxilində bütün bu janrda yaranmış əsərlərin adını çəkmək qeyri-mümkündür.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında yer almış xor üçün əsərləri nəzərdən keçirərək, onların mövzu dairəsi, tematikası baxımından iki qismə bölündüyünü aydın görmək olar.

Bunlardan biri - vətənpərvərlik mövzusu əks etdirərək, epik xarakterli, mübarizə ruhlı əsərləri, ikincisi isə məhəbbət mövzusunda həsr olunmuş, lirik xarakterli, çox zaman həzin, kədərli əhval-ruhiyyəyə malik əsərləri əhatə edir.

Bu qəbildən olan əsərlərin ilk nümunələri Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən yaradılmışdır. Onlardan instrumental müşayiətli xor (xor və orkestr, xor və fortepiano) əsərlərini - "Azərbaycan", "Milli marş", "Qızıl əsgər marşı", "Süvari marşı", "Piyadalar marşı", "Ey Vətən", "Qələbə himni" və s. göstərmək olar (2).

Bütün bu adı çəkilən əsərlər musiqişünaslıq tədqiqatlarında kütləvi mahnı janrına aid nümunələr kimi göstərilir. Azərbaycan mahnısının tanınmış tədqiqatçısı İmruz Əfəndiyeva özünün "Azərbaycan sovet mahnısı" monoqrafiyasında və bu sahədə apardığı tədqiqatlar üzrə çap olunmuş elmi məqalələrində kütləvi mahnı janrının təşəkkülü tarixini ardıcılıqla izləmiş və inkişaf yolunu xarakterizə etmişdir (3).

İ.Əfəndiyeva bu mahnıların mövzusunda görə hərbi-vətənpərvərlik mahnıları, mahnı-marşlar, vətəni tərənnüm edən mahnı-himnlər, uşaq mahnıları, lirik mahnılar və s. qruplara ayrıldığını göstərmişdir. Bütün bu mövzulu mahnılara Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığında rast gəlik.

Onu da deməliyə ki, bu əsərlərin araş-

dırılması nəticəsində onların forma və musiqi dili ilə bağlı bir sıra xüsusiyyətləri mahnı janrına yaxınlaşsa da, onların məhz xor əsərləri kimi təqdim olunması zənnimizcə, daha məqsədəuyğundur.

Digər tərəfdən, həmin əsərlərin adında onların marş janrı ilə bərabər əlaqələri öz əksini tapır. Bu da onların tematikasından irəli gəlir.

Ü.Hacıbəylinin xor üçün əsərlərini araşdırarkən, eyni zamanda, biz burada janrların qarşılıqlı əlaqəsindən və zənginləşməsindən də söz açə bilərik.

Bu xorlar kiçik forma ölçülərinə baxmayaraq, epik, monumental xarakteri ilə fərqlənir ki, bu da onların mövzu dairəsi ilə bağlıdır.

Beləliklə, Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında 1918-1920-ci illər əhəmiyyətli olub, onun mahnı və marşlarının yarandığı dövr kimi əlamətdardır. Bu əsərlər Azərbaycan musiqisində kütləvi mahnı, o cümlədən, marş və himn janrlarının ilk nümunələri hesab olunur.

Xor ifaçılığına böyük əhəmiyyət verən Ü.Hacıbəylinin 1920-1930-cu illərdə peşəkar xor kollektivinin yaradılması uğrunda gərgin çalışması öz bəhrəsini verdi.

1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının, 1936-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdində çoxsəslü xor kollektivi təşkil olundu.

Bu dövrdə Ü.Hacıbəyli xorun repertuarını genişləndirmək və xor musiqisini inkişaf etdirmək məqsədilə öz mahnı yaradıcılığında da xorun imkanlarından hərtərəfli istifadə edirdi.

Əlbəttə ki, bu janra aid əsərlərə bütün Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında rast gəlik. Lakin onların hamısının adını çəkməyə bir məqalənin ölçüləri imkan vermir.

Bununla belə qeyd etməliyə ki, Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında bu kimi əsərlərin meydana gəlməsi əsasən müəyyən hadisələrə (müharibə, inqilab, əmək rəşadəti, bayramlar, mərasimlər və s.) bağlı olaraq və insanların səfərbər edilməsi,

onlara mübariz ruh, vətənpərvərlik, qələbəyə inam, ruh yüksəkliyi kimi hissələrin aşılınması kimi bədii məqsədlərə xidmət edir.

Xor əsərlərinin digər bir qolunu lirik xarakterli xorlar təşkil edir. Bu xorların tematikası məhəbbət, həsrət, hieran, kədər hissələrinin təəssümü ilə bağlıdır. Onların mövzu əsasını klassik ədəbiyyatdan alınmış nümunələr təşkil edir.

Həminə görə kiçik olan bu xorlar əsasən a kapella xoru üçün nəzərdə tutulur. Məhz a kapella xorunun ifa tərzı sayəsində əsərin bədii məzmununun incə çalarlarının açılınması mümkündür.

Bu xorlar öz bədii xüsusiyyətlərinə görə miniatür janrın əsas cizgilərini özündə əks etdirir: yığcam forma quruluşu, qənaətli bədii ifadə vasitələri, lakonik ifa tərzı bu kimi əsərlərin əsas xüsusiyyətləridir.

Lirik mövzulu xor nümunəsi kimi Qara Qarayevin "Payız" əsəri maraqlıdır. Q. Qarayevin "Payız" xoru 1947-ci ildə Nizami Gəncəvinin geniş qeyd edilən 800 illik yubileyi münasibətilə bəstələnmişdir və bu günə kimi xor kapellasının repertuarında layiqli yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, digər Azərbaycan bəstəkarlarının da bu qəbildən olan maraqlı əsərləri mövcuddur.

Onlardan C. Cahangirovun, X. Mirzəzadənin, A. Əlizadənin və b. bəstəkarların əsərləri bu baxımdan dəyərli xüsusiyyətlərə malikdir. Onların hər birinin ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi həm bəstəkarların üslubunun, həm də xor musiqi janrlarının genişmiqyaslı tədqiqi üçün yollar açır.

Beləliklə, xor əsərlərinin hətta ümumi şəkildə nəzərdən keçirilməsi onların musiqi dilinin xüsusiyyətləri haqqında bəzi nəticələr əldə etməyə imkan verir. Bu tip əsərlər həm instrumental müşayiətli xor üçün, həm də a kapella xorun ifası üçün nəzərdə tutulur.

Mövzu baxımından bu janra aid əsərləri iki qrupa ayırmaq olar: epik və lirik xarakterli xor əsərləri. Musiqi forması baxımından xorlar əsasən üçhissəli formada və ya kuplet formasında (ikihissəli) qurulur.

Musiqi dilinin xüsusiyyətlərinə gəlincə, qeyd etməliyik ki, bu növ əsərlərdə məzmununda irəli gələrək, ifadə vasitələrinin seçimi məhz janrın səciyyəvi cəhətlərinin şərhı ilə bağlıdır.

● Xumar BAYRAMOVA,
*Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru*

Ədəbiyyat

1. Э. Абасова, К. Касимов. Очерки музыкального искусства советского Азербайджана. 1920-1956. Баку. "Элм" - 1970.
2. Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası. Bakı - 1996.
3. И. Эфендиева. Азербайджанская советская песня. Баку - 1981.

Summary

In this article the common review of choral music of the Azerbaijan composers is given. In this context occurrence of one-private choral products and choral compositions with tool support and for chorus and a chapel is considered. The author reveals genre features, systematizes these products: on subjects, structure, and characteristic genre attributes.

Key words: Azerbaijan, choral compositions, genre features, subjects, structure.

Резюме

В статье дается общий обзор хоровой музыки азербайджанских композиторов, в частности У. Гаджибейли. В этом контексте рассматривается возникновение хоровых произведений с инструментальным сопровождением и для хора а капелла. Автор выявляет жанровые особенности, систематизирует эти произведения: по тематике, структуре, и характерным жанровым признакам.

Ключевые слова: Азербайджан, хор, жанровые особенности, тематика, структура.